

**ERIC R. WOLF. (2019). AVRUPA VE TARİHSİZ HALKLAR. (ÇEV.) HAMİT ÇALIŞKAN. İSTANBUL:
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI.**

Kitap İncelemesi

Samet ZENGİNOĞLU

Dr., Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

sametzenginoglu@gmail.com | ORCID: 0000-0001-6061-8388

“Avrupa ve Tarihsiz Halklar” adlı eser, Eric Robert Wolf (1923-1999) tarafından ilk kez 1982 yılında yayımlanmış ve 2019 yılında Hamit Çalışkan’ın çevirisi ile dilimize kazandırılmıştır. İçeriği ve hipotezleri itibariyle eseri önemli kılan birçok nüans noktası ve detay söz konusu olmasına karşılık, şüphesiz toplumlara dair bütüncül ve karşılıklı bağlılık ilişkisine dayanan bir süreci öne sürmesi ve bu süreci özgün ve objektif veriler ışığında sunması dikkat çeken hususlar arasında ön plana çıkmaktadır. Eriksen, önsözünde eseri konumlandırırken, kitabın karşılaştırmalı küresel antropoloji araştırması olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, kitapta kültür-kimlik dinamikleri ve iktidarın ekonomik süreçlerle ilgisi de ele alınmaktadır. Dolayısıyla esere sadece antropolojik argümanlar ekseninde bakmamak gerekmektedir. Nitekim Wolf da önsözünde, kitabı antropolog olarak yazdığını, ama tarihten ve sosyal bilimlerden de yararlandığını belirtmektedir.

Kitapta tasvir edilen dünya, statik ve birbirinden ayrılmış bir dünya değildir. Aksine, kültürlerin ve kimliklerin hiçbir zaman sabit olmadığı, dünyanın her yanında yankılanan sistemik değişikliğinin, “bir insanın aynı ırmakta iki kez yıkanamayacağı”nı garantilediği, insanların hayatlarını kazanmak için uğraşırken sürekli bir değişim yaşadıkları dünyadır. Bu dünyayı anlama ve anlamlandırma süreci ve durumu ile ilgili amaç, insan toplumlarını ve kültürlerini, onları zaman ve mekânda, karşılıklı ilişkileriyle ve karşılıklı bağımlılıklarıyla gözümüzde canlandıramadığımız sürece, doğru bir şekilde anlayamayacağımızı göstermek olmuştur. Eserde, özellikle üretim ilişkileri, kapitalizmin yükselişi, yayılması ve krizi noktasında Marx’çı perspektif ve kavramlar esas alınmakta ve kullanılmaktadır. Wolf bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “kitapta Marx’çı kavramları antropolojinin incelediği kuvvet alanlarında bulunan ve onlara tabi olan halkları yerine oturtabilmek için kullanıyorum.” Bu genel çerçevede dâhilinde eser üç ana bölümden ve her bir bölümde dört alt bölüm olmak üzere toplam on iki alt bölümden oluşmaktadır.

“Bağlantılar” başlığını taşıyan birinci bölümde, eserin ana tezi ortaya konulmaktadır. Buna göre, insan dünyasının karşılıklı olarak birbirine bağlı ve çeşitli süreçlerden oluşan bir bütün olduğu ve bu bütünlüğü parçalarına ayıran, ama sonra yeniden bir araya getirmekte başarısız kalan araştırmalar gerçeği tahrif etmektedirler. Wolf’a göre, insanlara okulda ve okul dışında Batı diye adlandırılan bir varlığın bulunduğu ve bu Batı’yı diğer toplum ve uygarlıklardan bağımsız, hatta onlar karşısında konumlanan bir toplum ve uygarlık olarak düşünebileceğimiz öğretilmiştir. Onlar karşısında konumlanan Batı, aynı zamanda merkeze kendini alarak, diğer halkları, toplulukları, kitleleri topyekûn ele almış, onların “ne”liği konusu üzerinde çokça durmamış ve “öteki”ne karşı deyim yerindeyse tanımadan tanımlama (barbar, ilkel vb.) inşası içerisinde olmuştur. Bu noktada, “modernleşme kuramı” modern addedilen toplumlara övgüler yağdırmanın ve bu başarıyı henüz kazanmamış olanlara eleştirel bir gözle bakmanın aracı haline gelmiştir. Nitekim “gelenek”, durağanlık ve gelişmemişlikle eş tutulmuş ve geleneksel denilen toplumların kendilerine ait önemli bir tarihleri olmadığı öne sürülmüştür. Oysa tarihleri olmadığı öne sürülen ya da tarihleri inkâr edilen halklar ile tarihin kendilerine ait olduğunu düşünenler/ileri sürenler aynı tarihi bağlam içerisinde yer almakta ve aynı tarihsel güzergâhın, yolun müşterek yolcuları olarak ortaya çıkmaktadırlar. Aynı tarihi bağlamı ve müşterek yolculuğu belirgin bir biçimde ortaya koymak adına Wolf, 1400 yılında hayali bir seyyahı yola çıkararak bilinen dünyanın fotoğrafını çekmeye başlamaktadır. Bu fotoğraf, siyasi coğrafyadan göç süreçlerine, üretim ilişkilerinden ekonomiye, politik yapıdan sosyo-kültürel öğelere değin birçok detayı ihtiva etmektedir. Seyyahın güzergâhı Yakın Doğu’yu, Güney ve Doğu Asya’yı ve Yeni Dünya’yı kapsamaktadır. Bu kapsam göz önünde bulundurulduğu vakit, 1400 yılında dünyanın her yerinde halkların birbirleriyle ilişki içinde oldukları gözler önüne serilmektedir. Bununla birlikte, bu güzergâh planında neden Avrupa’nın yer almadığı sorusuna karşılık olarak şu cevap verilmektedir: “seyyahımızın seyahatine eşlik

ederken onu, o sıralarda büyük denizaşırı yayılmasına yeni başlamak üzere olan Avrupa'ya götürmedik. Avrupa uzun süre dünya işlerinde pek önemli bir yer işgal etmedi." Bu tespitin bir yok sayma ya da görmezden gelme olarak anlaşılması, yanlış teşhis ve tespitlerin gündeme gelmesine sebebiyet verebilecektir. Bu nedenle, burada Avrupa'nın birçok alanda ve anlamda hızlı ve yoğun bir biçimde egemen olması sonucunda özel olarak ele alınmış olduğu eklenmelidir. Yine bu bölümde Wolf, hususen üretim tarzlarına ayrı bir başlık açmaktadır. Bu başlıkta Marx'çı üretim kavramı ve yaklaşımı kullanılmakta ve analizler bu yönde inşa edilmektedir. İnşa süreci, üç üretim tarzı ile gerçekleştirilmektedir: kapitalist, haraca dayalı ve akraba düzenli üretim tarzları. Bu üretim tarzları insanların hayatının yönetildiği koşullara biçim veren belli stratejik ilişkilerin anlaşılmasını sağlayan yapılar olarak sunulmuşlardır. Bu üç üretim tarzı, dünyaya yayılan Avrupalılar ile yerküredeki diğer insanlar arasında kurulan önemli bağlantıların düşünülmesini ve bu bağlantıların sonuçlarının kavranabilmesini sağlayacak araçlar olarak nitelendirilmiştir. Bu bölümün son kısmında, yayılmanın öncesindeki Avrupa'nın genel görünümü ortaya konulmaktadır. 800 yılında dünyaya bakan bir gözlemcinin Avrupa yarımadasına pek dikkat etmeyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü Roma yıkılmıştır ve yerini bir merkezi güç dolduramamıştır ve siyasi ve ekonomik ağırlık doğuya doğru kaymıştır. Ancak 1400 yılına gelindiğinde çok farklı bir Avrupa ile karşılaşmaktadır. Pek çok küçük prenslik, zaman içinde daha az sayıda ama etkili devletler halinde birleşmişlerdir ve hatta denizaşırı hamleler yakındır. Önemli olan soru ise şudur: aradan geçen zamanda ne olmuştur? Bu soruya binaen üç yanıt ortaya konulmaktadır. Birincisi, uzak mesafeli ticarete değişiklikler olmuş ve bu da Avrupa'yı, Asya'ya bağımlı bir sınır bölgesi olmaktan çıkarıp ticari açıdan gelişen, önemli bir bölge haline getirmiştir. İkincisi, 800 yılında var olan çok sayıdaki küçük ve dağıntık haraççı prenslik, siyasi ve askeri açıdan birleşerek krallıklar oluşturmuşlardır. Son olarak, bu devletlerden bazılarının hem savaşçı hükümdarları hem de tüccar sınıfları, birleşerek, yerleşilmemiş yeni bölgeler arama amaç ve süreci içerisinde olmuşlardır. Bu üç sürecin nasıl geliştiği bölümün son bağlamı içerisinde ele alınmıştır.

"Zenginlik Arayışı" başlığını taşıyan ikinci bölüm, Avrupa'nın 1415 yılındaki denizaşırı yayılması ile başlamaktadır. Bu başlangıç, bambaşka bir Avrupa'nın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öyle ki, iki yüzyıldan az bir süre içerisinde Avrupa'nın güçlü devletleri, ticari faaliyetlerini bütün kıtalara yaymışlar ve dünyanın tamamını bir savaş alanına çevirmişlerdir. Aynı zamanda, Amerikan gümüşü, kürk ve köle ticareti ve Asya baharatlarına ulaşma çabası, insanları yeni ve beklenmedik bağımlılıklar içine sokmuş ve hayatlarında çok büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu bölüm, büyük oranda ifade edilen değişiklikleri içermektedir. Özellikle İberyalıların Yeni Dünya'daki altın ve gümüşe yönelik arayış ve politikaları bu noktada dikkat çekmektedir. Kısa bir misal vermek gerekirse, 1503-1660 yılları arasında Sevilla'ya gönderilen ve Avrupa'nın altın rezervini beşte bir oranında artıran 185.000 kilo altının çoğu buradan temin edilmiştir. Gümüş konusunda da İspanya'nın gümüş akışını kendisine yönlendirmek amacının söz konusu olduğu görülmektedir. Nitekim verilen örneğe benzer bir biçimde, 1503-1660 yılları arasında Amerika'dan Sevilla'ya nakledilen 3,5 milyon kilo civarındaki gümüş, Avrupa'nın gümüş rezervini üç kat artırmıştır. Gümüş, İspanyol Amerika'sının ana ihraç kalemi olmuştur. Ayrıca boyarmaddeler ve kakao da belli bir derece önem kazanmıştır. Bu ticaretin yanı sıra, kürk ticareti de bu bölümün bir diğer yönünü oluşturmaktadır. 16. yüzyılın sonlarına kadar İberya donanmaları Atlantik'te egemen hale gelmişler ve diğer Avrupa devletlerinin Kuzey Amerika'ya yayılmasını engellemişlerdir. Ancak İberya'nın gücü azaldıkça Kuzey Avrupalılar hızla kıyılara yerleşmeye başlamış ve bununla birlikte Kuzey Amerika kürk ticareti ortaya çıkmıştır. Başlangıçta altın ve gümüşe nazaran kürk, Avrupa (ticareti) için öncelik ifade eden bir konumda değilken, sonrasında kürk arayışı Kuzey Amerika'nın yerli halkları ve onların yaşam biçimleri üzerinde çok derin bir etki bırakarak Avrupa'nın ticari genişleme tarihinin en etkileyici öykülerinden birini oluşturmuştur. Bu kısımda bu öykünün temel süreçleri ve aktörleri yer almaktadır. Aktörler nazarında Abenakiler, Huronlar, İrokualar gibi aktörlere de yer verilmekte ve aynı zamanda bu sürecin ticari boyutu da ortaya konulmaktadır. Altın, gümüş ve kürk ticaretinin ardından Wolf, köle ticaretine odaklanmaktadır. Bu üç ticari boyut şu şekilde tespit edilmektedir: "Güney Amerika'da zenginlik arayışının merkezinde altın ve gümüş vardı. Kuzey Amerika'da aranan şeyse, yerli Mikmeklerin dediği gibi, Avrupalıların "sevgili"si kunduzdu. Afrika'da ise ana meta "siyah fildişi", yani çoğunluğu Amerika kıtalarında satılacak olan insanlardı." 18. yüzyıl köleciliğin altın çağı olmuştur: 1701-1810 arasına 6 milyondan fazla insan zorla Afrika'dan nakledilmiştir. Bu bağlamda özellikle iki soruya dikkat çekmek olanaklıdır. Birincisi, neden Afrika Batı Yarıküre'nin ana köle kaynağı olmuştur? İkincisi ise hangi yollarla insanlar köleleştirilmişlerdir ve hangi mekanizmalar ve hatta hangi güzergâhlar kullanılmıştır? Bu soruya bu noktada çeşitli yanıtlar aranmaktadır. Bu bölümü ana hatları ile Wolf şu şekilde sonlandırmaktadır: "Avrupa'nın gelişmesinde ve yayılmasında Afrika'nın oynadığı rolü anlamadan, Avrupa'yı anlamak da mümkün değildir." Ardından Doğu'daki ticaret ve

fethe dikkat çekilmektedir. Avrupalı kâşif ve tüccarların Amerika ve Afrika'ya yaptıkları yolculukların sınırsız zenginliğin hayali kaynağı olan Asya'ya gidiş yolları ararken doğduğunun altı çizilmektedir. Genel görünümü tespit etmek amacıyla Güney Asya'da İslamiyet, Asya'daki Portekizliler, Flemenkler, Hindistan'daki İngilizler ve Pasifik'teki ticaret bu bölüm bağlamında değerlendirilmektedir.

“Kapitalizm” başlığını taşıyan üçüncü bölümde, küresel bir içerik kazanan ticaret ağlarından ve merkantil egemenlikten kapitalist üretim tarzına geçişteki faktörlerden söz edilmektedir. Kapitalist üretim tarzına geçişteki ana faktör, 18. yüzyıl İngiltere'sinin tekstil endüstrisidir. Wolf, İngiltere'nin dönüşümü bağlamında “neden, nasıl ve niçin İngiltere?” sorusunu da sormakta, ancak bu soruya kapsamlı bir cevap verebilmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Bu başlık altında yeni girişimcilerden makineleşmeye de ayrı birer bağlam açılmaktadır. Sonrasında da bu tekstil endüstrisi için tedarik bölgeleri değerlendirilmektedir. Güneyden Mısır'a uzanan bu bölge ile birlikte ayrıca İngiltere'nin göz ardı edilemez etkisi ile Hindistan tekstil endüstrisi de irdelenmektedir. Tekstil endüstrisinin kapitalizmin himayesinde makineleşmesinden sonra İngiltere, kapitalist üretim tarzının yükselişi yönünde “gerçek devrimci yola” girmiştir. Ayrıca 19. yüzyılda İngiltere'den yayılan kapitalizm, bütün dünyada egemenliğini kurmuştur. Bu noktada Wolf, kapitalizmin bitmez tükenmez bir şekilde kendi sınırlarının ötesine ilerleme eğiliminin kaynağının ne olduğunu sormakta ve yanıtını Marx aracılığıyla vermektedir: sonu gelmeyen sermaye birikimi ile teknolojiye yapılan yatırımlar sayesinde durmaksızın yükselen verimlilik düzeylerinin bir araya gelmesi tuhaf ve çelişkili sonuçlar doğurur. Kapitalist üretim sırasında sermaye iki öge satın alır: üretim araçları ve emek gücü. Bu perspektifle birlikte, kapitalizmin yayılmasının farklı yansımaları da söz konusu olmuştur. Bu durumun belirgin örneklerinden birisini kapitalist üretim tarzında görülen farklılaşmada müşahade etmek olanaklıdır. Zira kapitalizm, politik anlamda birbirinden bağımsız ve farklı devletler tarafından yayılmıştır. Tabii ki bu yayılma süreci ile birlikte hammaddeye olan ihtiyaç da yeni bir boyut kazanmıştır. Bu boyut “metanın hareketi” olarak ifade edilmektedir. Kapitalist üretimin hamlesi sonucunda hammadde ve gıda ürünlerine olan talep artmış ve tamamı tek bir hammadde, gıda ürünü veya uyarıcı üretiminde uzmanlaşan bölgeler ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin yükselişini kesintisiz bir ilerleme şeklinde değerlendirmemek gerekmektedir. Nitekim 19. yüzyıl aynı zamanda krizlerin de yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu bölümde, 19. yüzyılda dikkat çeken bir diğer gelişme ise 1807 yılında Britanya'da köleliğin yasaklanmasıdır. Bu yasağın nedeni ya da nedenleri açısından yanıtlar kolaylıkla belirlenemese de köle ticaretinden sağlanan kazancın düştüğü bilinen bir gerçektir. Metanın hareketi ile birlikte meta üretimi ve gelişimi ve bu sürecin halklar üzerindeki etkisi bu bölümün ele alınan bir diğer hususunu teşkil etmektedir. Buğday, pirinç, et, muz, kauçuk, palm yağı, şeker, kahve, kakao, afyon irdelenen ürünlerdir. Üçüncü bölümün son kısmında ise yeni emekçiler konusu yer almaktadır. Burada Wolf, esere ismini veren tarihsiz halklar konusuna atıf yapmaktadır. Sosyolojiyi temelde bir “töre” bilimi olarak tanımlayan sosyal bilimciler için, bu yeni ortaya çıkmakta olan “kitleler”, köksüzlük ve kuralsızlık anlamına gelmiştir. Fakat “tarihsiz halklar”ın yerkürenin çeşitli kıtalarındaki yolunun, Avrupa'nın yayılmasında ve kapitalist üretim tarzının yarattığı daha büyük kümede birleştiği göz ardı edilmektedir/görmezden gelinmektedir. Bununla birlikte özellikle işçi sınıfları terimleri de 19. yüzyılın başlangıcından itibaren bu dönüşümde dikkat çeken bir diğer husustur. İşçi sınıfı kendi bağlamı çerçevesinde kentleşme gibi yeni olguları da beraberinde getirmiştir ve aynı zamanda artan talep üzerine işgücü hareketliliği de söz konusu olmuştur. 1800-1914 yılları arasında tahmini olarak 50 milyon insanın Avrupa'yı kalıcı olarak terk etmiştir. Son olarak, Wolf ele alınan hususları da ihmal etmeden etnik kutuplaşma konusuna dikkat çekmektedir. Zira kapitalizm tarafından dünyanın her tarafında inşa edilen sanayi ve plantasyon komplekslerinin en büyük özelliği, farklı sosyal ve kültürel kökenlere sahip grupları yan yana getirmesi olmuştur. İşçi gruplarını birbirinden ayırma işlevi gören etnik köken ve ırk farklılıklarının tamamını kapitalizm inşa etmemiştir. Lakin bu farklılıklara fiili değerlerini kazandırmak kapitalizmin işçi seferber etme sürecidir.

Bu bölümlerin ardından sonuç bölümünde, kitabın amacı ve metodu vurgulanmaktadır. Eser, dünyaya kendi kendine yeten toplumlar ve kültürler toplamı olarak bakmak yerine bir tüm, bir bütünlük, bir sistem olarak bakılması gerektiğini öne sürmektedir. Dolayısıyla artık toplumları soyut ve kendi kendini sürdüren sistemler olarak düşünmenin mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Nihai aşamada ise tarihte ayrıcalıklı bir yeri olduğunu ileri süren halklar ile tarihleri inkâr edilen halklar aynı şartlar altında, ortak bir kaderde buluşmaktadırlar.